

3. Føderalisme, subsidiaritet og sosial kapital

Kirke og demokrati: subsidiaritetsprinsippet

Den katolske kirken har aldri elsket demokratiet særlig høyt. Inntil langt inn i det 20. hundreår forsvarte katolske ledere sitt standpunkt med at Kirkens guddommelige status ga den rett og plikt til å involvere seg i utformingen av politisk aktivitet. Spesielt kristne demokratiske politikere ble forventet å adlyde direktivene fra Roma. Pave Pius X skrev f.eks. i 1903 i 'Fin dalla prima nostra enciclica': «I oppfyllelsen av sitt ansvar finner det kristne demokrati sin sterkeste plikt i avhengigheten av religiøs autoritet og er underkastet og skylder biskopene og alle som representerer dem, lydighet. Det er verken prisverdig flid eller oppriktig hengivelse å ta initiativ til noe som essensielt er virkelig vakkert og godt, men ikke er blitt godkjent av Kirkens autoriserte representant.»

Kirken krever imidlertid også lydighet fra samfunnet som helhet. I det pavelige brev 'Immortale Dei' (1885) hevdet Leo XIII at det var feilaktig å sette de ulike formene for guddommelig dyrking på like fot med den sanne religionen. Kirken har alltid vært standhaftig på dette synspunktet. Som selvutnevnt vokter av den absolutte sannhet kunne den neppe ha gjort noe annet. I Polen, Irland og Italia har erfaringen vist at Kirken gjennom regjeringene også prøver å påtvinge hele samfunnet sitt syn, hvis den føler at den er i stand til det. Ikke før i 1944 antok Kirken med pavebrevet «Già per la Sesta Volta» (Pius XII) en prinsipiell holdning til fordel for demokratiet (Woldring, 1996). Kirkens motvilje mot demokratiske idealer forklarer hvorfor katolske politikere motsatte seg innføringen av allmenn stemmerett så sterkt (da de for øvrig brukte mer eller mindre samme argumenter som nå brukes mot direkte demokrati).

Vi burde derfor håndtere påstanden om at den katolske Kirken også har formulert en teori om styresett (theory of government) basert rundt konseptet om subsidiaritet med varsomhet. Pavebrevet 'Quadragesimo anno' (1931) formulerte dette slik: «...det er sant at mange ting som tidligere ble utført av små forsamlinger, på grunn av mange endrede betingelser ikke lenger kan utføres av andre enn store forsamlinger. Likevel forblir det viktigste prinsippet som verken kan skyves til side eller endres, fiksert og uforanderlig i sosial filosofi. Akkurat som det er alvorlig feil å ta fra individene det de kan klare gjennom sitt eget initiativ og flid og gi det til samfunnet, så er det også en urett og samtidig et alvorlig onde og forstyrrelse av den rette orden å la en større og høyere forsamling gjøre det som mindre og underordnede forsamlinger kan gjøre (...). Statens øverste autoritet bør derfor la underordnede grupper håndtere saker og oppgaver av mindre betydning slik at den ikke sprer sine anstrengelser for mye. Dermed ville Staten friere, mektigere og mer effektivt kunne utføre alt det som faller inn under dens myndighet fordi det bare er den som kan gjøre det: dirigere, observere, oppfordre og forhindre det situasjonen trenger og nødvendigheten krever. Derfor bør makthaverne være sikre på at jo mer perfekt man opprettholder en rangorden mellom ulike forsamlinger, i overensstemmelse med prinsippet om «subsidiærmetoden», jo sterkere vil den sosiale autoriteten og effektiviteten og jo lykkeligere og mer velstående vil Staten selv bli.»

'Subsidiaritet' er et nøkkelkonsept i kristen-demokratisk ideologi. Den grunnleggende ideen er at 'høyere' nivåer de-

legerer så mange oppgaver som mulig til 'lavere' nivåer for å frigjøre seg fra mindre viktige arbeidsoppgaver som dessuten vil kunne utføres mer effektivt av disse lavere nivåene. Ytterligere et premiss er at de lavere nivåene, helt ned til enkeltindividet, behandles urettferdig hvis det ikke finnes noen delegering. Initiativet til delegering skal imidlertid foregå fra toppen og nedover. Det er det høyere nivå som bestemmer hvor mye manøvreringsrom de lavere nivåer skal få, og når og hvis deres handlingsfrihet skal trekkes tilbake. Dette uttrykkes også i selve begrepet. 'Subsidiarius' betyr reserve eller 'hjelp' (som for soldater); de lavere nivåene er i realiteten hjelpetroppene for de høyere nivåene.

Subsidiaritet og føderalisme

'Føderalisme' er det motsatte av 'subsidiaritet'. I et føderalistisk samfunn er det innbyggerne som delegerer. Føderalister hevder også at man skaper urettferdighet hvis oppgavene ikke delegeres, for folk er sosiale dyr og avhengige av hverandre. Subsidiaritet skiller seg i sin ånd fundamentalt fra det føderalistiske prinsipp. Føderalismen stiger fram fra individet fordi ikke bare samvittighet og moralsk dømmekraft, men også opplevelsen av livets sorg og gleder er individualistiske trekk. Grupper lider ikke og har heller ingen samvittighet. Subsidiaritet på den annen side stammer fra en kraft som står over det individuelle mennesket og 'velvillig' skaper rom for de lavere nivåenes og individenes aktiviteter.

Den føderalistiske ide kan lett knyttes til det demokratiske ideal, men båndet er til og med tettere enn det: direkte demokrati og føderalisme er to uatskillelige sider av den samme komplette demokratiske mynt. Konseptet om subsidiaritet på den annen side er uforenelig med fullt demokrati, fordi det er basert på en a priori autoritet. Innen subsidiaritets teori blir Kirkens hierarkisk strukturerte modell overført til den sekulære stat. I det føderalistiske konsept danner individene det høyeste nivået, for det er i siste instans de som bestemmer hva som skal delegeres til hvilket nivå. For talsmennene for subsidiariteten ligger beslutningsretten hos Staten (som fra Kirkens perspektiv fremdeles er underkastet 'guddommelig' makt), og individene befinner seg på det laveste nivået.

Den katolske kirken oppfant kanskje ikke begrepet 'subsidiaritet', men har overtatt og forkynner det med stor suksess. Subsidiaritets ideologi har f.eks. fått sterke røtter i EU-kretser. Der taler man ofte meget tvetydig om den retningen delegeringen finner sted i (fra individene til samfunnet eller omvendt), slik at det har oppstått en katastrofal forvirring mellom begrepene 'føderalisme' og 'subsidiaritet'. I dag bruker mange begrepet 'subsidiaritet' når de faktisk har føderalistiske idealer. Selv trauste føderalister blander sammen begrepene, ofte med betydelige konsekvenser. De glemmer hyppig at en føderalistisk struktur logisk begynner med individet og tillater bare det føderalistiske argumentet å starte på et mye høyere nivå slik som lokalsamfunnet eller til og med hele nasjonen. For lavere nivåer og enkeltindividet overtar de uforvarende pavens og den katolske kirkes gamle subsidiære tenkning. Dette fratar det føderalistiske syn mye av dets appell og indre konsistens, og den logiske forbindelsen mellom føderalismen og direkte demokrati går tapt.

Føderalisme og direkte demokrati

For den konsekvente føderalist representerer individet det høyeste nivå. Vi presenterer to argumenter for dette synet:

For det første er politikkenes mål å minimalisere nød og kaos, så fremt dette skyldes sosiale omstendigheter. Siden det alltid er individene som opplever nød og kaos, ikke grupper eller hele befolkningen, er det logisk at individet framstår som den øverste politiske autoritet.

For det andre er politiske beslutninger i sin essens alltid moralske valg eller verddivurderinger. Bare individer har samvittighet og evne til moralsk dømmekraft. Grupper eller hele befolkninger har ingen samvittighet som sådan. Ut fra dette perspektivet er det derfor også logisk at individet framstår som den høyeste autoritet.

Føderalister er likevel ikke egosentriske. De vet at enkeltindivider bare kan være menneskelige vesener og virkelig individer innenfor samfunnsstrukturen. Folk knytter seg til andre nettopp fordi de sosiale vesener.

Individer danner små rettssamfunn der ulike saker kan reguleres demokratisk, men visse saker kan ikke håndteres i bare en landsby, en by, en dal eller en region. Da kan de små enhetene 'føderalisere' seg; gå sammen i et nytt og større samfunn som får myndighet til å håndtere slike saker. En slik føderasjonsprosess må gjentas til alle saker er håndtert på et passende nivå.

Føderalisme er den betegnelsen vi gir den strukturen som stiger frem når mindre samfunn, for å hankses med visse saker, gjensidig enes om å danne et større samfunn og delegerer en viss makt til det. Fordi delegeringen finner sted fra mindre til større, og fordi dette er basert på det lavere nivåets frie valg til å delegerer til et høyere nivå, må en slik delegering fra det lavere nivå i prinsipp også være reversibelt, fordi det lavere nivå samtidig er det høyeste nivå. I denne sammenheng må 'høyere' og 'lavere' ikke tolkes som begreper i et administrativt hierarki. Når kommuner overfører makt til et distrikt eller en region, er de sistnevnte 'høyere' i administrative termer enn kommunene, men ikke desto mindre er det kommunene eller også et høyere nivå av innbyggere – som har overført denne makten og i prinsipp også kan tilbakekalle den.

Hvis vi følger den føderalistiske tanken fram til dens logiske slutt, kommer vi fram til det autonome individ som den minste og samtidig mest grunnleggende enhet. Enkeltindividet er således den ultimate delegerende enhet. Dette er logisk fordi et godt tiltak alltid skiller seg fra et dårligere gjennom en mer effektiv unngåelse av nød eller kaos; og som vi har sett, er det bare enkeltindivider, aldri kommuner som opplever nød og kaos. Det faktum at individet er den høyeste autoritet, skulle logisk reflekteres i den direkte demokratiske beslutningsprosessen på alle nivåer.

,'Maktadskilt føderalisme'

Demokrati innebærer at folk kan skape sine egne fellesskap i diskusjon med hverandre. Folk må ha anledning til selv å velge den beste måten å samarbeide på. Bare en konsekvent føderalisme gir dem rom for dette. Derfor hører direkte demokrati og føderalisme uatskillelig sammen. De er to aspekter av samme ideal: sterk eller fullt demokrati (Barber, 1984).

Betydningen av fri dannelse av fellesskap illustreres gjennom eksempelet Sveits. Sveits er ikke bare det land i verden som har det mest utbredte direkte demokrati. Det er også et land med en rimelig sterk utviklet føderalisme. Lavere forvaltningsnivåer som kantonen og kommuner har ofte hovedmakten (vedrørende f.eks. skatter; se vedlegg 4-3 og kap. 5).

I 1847 opplevde Sveits en slags løsrivelseskrig der unionen av separatistiske katolske kantonen som ville tre ut av den føderale staten, led nederlag. Takket være kombinasjonen av direkte demokrati og føderale strukturer kan denne type konflikter i dag løses fredelig. I 1978 bestemte f.eks. Jura-regionen seg for å danne sin egen kanton. Dette skjedde via en folkeavstemning på nasjonalt nivå, som godkjente den nye føderale strukturen med en ekstra kanton. I 1993 ville flere kommuner fra Laufentalområdet overføres fra kantonerne til Basel-Land kanton. Gjennom en nasjonal folkeavstemning ble også denne grensejusteringen gjennomført på fredelig vis.

Frey og Eichenberger (1996 og 1999) plederer for en radikal føderalisme der lavere politiske enheter kan gå sammen som de vil. Innbyggerne må ha rett til via folkeavstemning å bestemme hvilke føderale forbindelser som skal gjennomføres. Gjennom folkeavstemning skulle en kommune f.eks. kunne bestemme å bli overført fra en provins til en annen som folk mener blir bedre styrt.

Føderale unioner varer ikke evig. Fastlåste unioner eller unioner som bare kan oppløses hvis alle parter samstemmer, er uakseptable. En føderal union kan sammenlignes med et ekteskap: man kan bare gå inn i og opprettholde det så lenge partene er enige om det. Hvis en part vil skilles og den andre ikke, må ekteskapet likevel oppløses. Hvis begge parter måtte ville skilles for at ekteskapet skulle kunne oppløses, ville den ene parten kunne holde den andre fanget i ekteskapet mot dennes vilje.

Som en forlengelse av dette må også hver generasjon ha mulighet til å revurdere og revidere de små og store unioner og relasjoner som de lever i. I de siste tiårene har vi lært å akseptere at folk i dag har økologiske forpliktelser overfor fremtidige generasjoner. I tillegg begynner bevisstheten om at en generasjon ikke må bebyrde sine etterfølgere med et fjell av offentlig gjeld, langsomt å trenge fram. Vi må fremdeles øke denne ansvarsfølelsen. Alle som binder framtidige generasjoner i fastlåste betingelser, belåner framtiden. De løser aktuelle problemer på bekostning av framtidige generasjoners frihet. Føderale unioner beskrives best som en form for tidsbestemt kontrakt med mulighet for forlengelse.

Frey og Eichenberger argumenterer også for å fristille ulike livsområder i rettsområder som kan overlape hverandre geografisk. I kantonen Zürich med en befolkning på 1.2 millioner finnes det ved siden av 171 kommuner også andre uavhengige og direkte-demokratiske styrte organisasjoner, slik som utdannelse- og kirkefellesskap. Disse opererer side om side med de eksisterende kommunene, utsteder sine egne skatter og har geografiske grenser som ikke nødvendigvis er de samme som kommunegrensene. Dessuten finnes det også mange såkalte 'Zivilgemeinden' (sivilsamfunn) som administrerer offentlige tjenester (vannforsyning, elektrisitet, TV osv.) som har direkte-demokratiske styringsformer og får sin inntekt fra brukeravgifter. Endelig har vi 'Zweckverbände' (kommuneforbund) der det er kommunene mer enn

de enkelte innbyggerne som er medlemmer. Disse 'Zweckverbände' tar seg av søppeltømming, kirker, kirkegårder, sykehus og regional planlegging. Dette systemet av parallelle føderale strukturer kan man også finne andre steder i Sveits, f.eks. i kantonene Glarus og Thurgau. Det har vært gjort ulike forsøk på å sentralisere disse ulike operasjonelle enhetene, vanligvis fra politikeres eller kantonale byråkraters side. Slike forsøk mislykkes vanligvis fordi folk generelt er fornøyd med dette systemet av 'maktadskilt føderalisme'. (Frey og Eichenberger, 1996, s. 322).

Det er ennå et aspekt ved 'maktadskilt' føderalisme. Det er viktig å forstå at ikke alle livets områder i samfunnet kan håndteres demokratisk. Hvis man forsøker å gjøre det, fører det til et brudd på rettferdighet, manglende produktivitet og i siste instans til demokratiets undergang.

Demokrati er hovedsaklig egnet til å beslutte om rettigheter, plikter og rettsspørsmål. På hver side av den institusjonelle, demokratiske stat er det to områder av samfunnet som må forbli uavhengige av staten. På den ene siden er det kulturelle liv i dets bredere betydning: Meningsdannelse, media, utdanning, vitenskapene og kunsten, og religionen. På disse områdene må enhver være i stand til å handle selvstendig uten statens innblanding. I den grad befolkningen samarbeider på disse områdene, bestemmer de fritt selv hva, hvordan og når. Denne tanke oppnådde stor utbredelse i det 19. århundret med innføringen av de såkalte klassiske fundamentale rettigheter: Ytringsfrihet, frihet til å utdanne seg, frihet til å ha møter og demonstrere, osv. Det er to begrunnelser for dette: På den ene siden, selv om 99% av innbyggerne mener noe, er det en fundamental rettighet å ha lov til å uttrykke en annen mening. Det reelle vern av mindretallet er i store trekk sikret gjennom dette prinsippet for et fritt, kulturelt liv. Tross alt defineres ofte mindretall ved kulturell karakteristikk: Annet språk, annen religion, andre skikker, andre konsepter, osv. På den andre siden garanterer friheten på dette området effektivitet og produktivitet. I den kulturelle sfære blir prestasjoner oppnådd – ny innsikt vunnet, oppfinnelser realisert, folk utdannet – som det større samfunnet ikke kan fungere uten. Og det er ikke praktisk mulig å skape en original oppfinnelse demokratisk eller demokratisk bestemme om et matematisk resonnement er korrekt. I denne sammenheng teller kun individets spesifikke talent og innsikt og ikke hvilken side som har flertall. Individet må derfor ha plass og frihet til å utvikle og uttrykke sin innsikt og kreativitet. Demokratiet underminerer sitt eget grunnlag, når det gjennom lovgivning fastsetter regler for det kulturelle liv, fordi f.eks. også lovgivning kommer ut av ny innsikt, diskusjoner og utveksling som finner sted i det kulturell-åndelige liv. Staten bør formes av produktene av det kulturelle liv: Hvis den forsøkte å regulere dette, ville den avskjære seg fra sin egen kilde til nytenkning og kreativitet. Det er viktig å ha klart for seg at det i prinsippet ikke er noen forskjell på om det er en flertalls- eller mindretallsbasert regjering som ønsker å påtvinge sine meninger via staten. I det første tilfellet er det en stor gruppe som griper inn i den enkeltes frihet. I det andre er det en liten gruppe, men i begge tilfeller motarbeider de individets menneskerettigheter og underminerer produktiviteten.

På den andre siden egner heller ikke produksjonsområdet for varer og tjenester seg til demokratiske beslutninger. Etter kommunismens fiaskoer i det 20. århundret har innsikt om dette også oppnådd stor utbredelse. Individet og grupper bør ha frihet til å inngå nødvendige avtaler om produksjon og forbruk. Disse avtalene er basert på den tillit som folk har til den andre avtalepartnerens evner, troverdighet, osv.

Hva andre mennesker eller samfunnet som helhet mener, betyr ingenting når to eller flere mennesker inngår en avtale med hverandre om å produsere eller forbruke noe. Økonomien organiserer seg naturlig innenfor et fundament eller nettverk av fritt sluttede avtaler og kontrakter. Uten denne frie avtaleretten kan demokratiet selv ikke lengre eksistere. Demokratisk lovgivning kan likevel skape restriksjoner som forhindrer aktivitet som på bakgrunn av avtaler får uensiktsmessige følger for tredjeparter. Således er det f.eks. fullstendig logisk at lovgivningen forbyr aktiviteter som skader miljøet. En lovgivning som handler ut fra hvilket som helst politisk mål, kan imidlertid ikke forby, sanksjonere, pålegge eller fremme avtaler mellom spesielle partnere uten samtidig å bryte grunnleggende borgerrettigheter. På samme måte som fri stemmerett er grunnleggende for det demokratiske området, og ytringsfrihet er en nøkkelfrihet innenfor det kulturelle og åndelige liv, bør retten til frie avtaler vurderes som en basal frihet innenfor det økonomiske liv. Frie valg, ytringsfrihet og fri avtalerett er de tre nøkkelfriheter som det frie, demokratiske samfunn bygger på.

Her må vi fjerne to misforståelser. Den første angår spørsmålet om hvordan demokrati bør avgrenses til det området der det virkelig er effektivt. Dette kan kun bli en frivillig begrensning pålagt av innbyggernes egen kollektive vilje, som de også selv kan endre til enhver tid. De samlede borgerne – det offisielle samfunnet – kan derfor frivillig beslutte å ikke stå i veien for det kulturelle liv, heller ikke for økonomiske initiativer gjennom (direkte) demokrati, fordi de innser fordelene ved ikke-innblanding. De kan også innlemme dette som et førende prinsipp i forfatningen, men må også alltid være i stand til å endre innsiktene, fordi en fremtidig innsikt kanskje vil kunne føre til enda bedre styringsprinsipper. Det offisielle demokratiske samfunn må forbli uavhengig. Derfor argumenterer vi ikke for at en eller flere grupper trekker tilfeldige grenser for (direkte-) demokratisk beslutningstaking ovenfra, men at borgerne alltid selv må kunne gjøre det. Vi argumenterer heller ikke for at borgerne skal ta 'evigvarende' beslutninger som de pålegger framtidige generasjoner, fordi disse generasjonene er også uavhengige og må være i stand til å organisere sitt samfunn på basis av sine egne innsikter.

Den andre misforståelsen handler om de tre områdenes: kulturens, politikens og økonomiens natur. Ikke alt som virksomheter og skoler gjør, er henholdsvis økonomisk eller kulturell-åndelig av natur. Driften av en virksomhet eller skole innebærer også et betydelig element av lovgivning og menneskerettigheter, og de emnene må tilpasses 'demokratiske' kanaler (slik som kanaler der alle berørte personer har lik stemmerett). Dette angår omtrent alltid de grunnleggende forutsetninger for økonomisk aktivitet: Økonomiske initiativer tilhører i seg selv nesten alltid området for fri kreativitet, men må ikke føre til at et boligområde forgiftes eller forurennes, osv. Beslutningstaking om lovbestemmelser innenfor private organisasjoner behøver dessuten ikke alltid å utgå fra (lokal-) staten, men kan også finne sted via 'demokratiske' grupperinger i disse firmaene, skolene og den slags der alle berørte personer har lik stemmerett. Faktisk er dette ofte å foretrekke.

Moderne stater har mangler i mange henseende: de gjør ikke det de virkelig burde gjøre, mens i de andre henseende påtar seg for mange oppgaver og oppnår for stor makt. På den ene siden må demokratiet gjøres radikalt dypere og utvides 'horisontalt' ved å innføre direkte-demokratiske beslutningsprosesser. På den andre siden må demokratiet innskrenkes 'vertikalt' i betydningen av at det må trekke seg tilbake fra områder hvor det ikke hører hjemme.

Med dette perspektivet mister mange argumenter mot direkte demokrati sin styrke. Når kritikere av direkte demokrati erklærer at borgere ikke er kompetente til å ta beslutninger innenfor områder som politikerne for tiden beslutter om, tar de stort sett feil – se kap. 6 for dette – men i visse tilfeller har de også rett. Løsningen ligger dermed ikke i parlamentets antatte rett til å se bort fra befolkningen, men å fjerne det gjeldende temaet fra demokratiets rekkevidde. Hvis borgerne ikke er kompetente til å bestemme noe, så er politikerne det heller ikke. Politikere er ikke annet enn mellommenn for borgerne og som borgere flest, typiske generalister som – ideelt sett – tenker og handler på bakgrunn av de samme bekymringene og ønskene som borgerne. Sett fra dette synspunktet kan direkte demokrati være en ekstra kontroll for å undersøke om et bestemt område virkelig hører inn under institusjonelt demokrati.

Atskillelsen av forskjellige områder av livet sørger for enda et gode. For tiden er de økonomiske og utdanningsmessige grensene vanligvis de samme som statsgrensene, fordi stater i stor grad tar beslutninger om den økonomiske og utdanningsmessige politikken gjennom lovgivning og reguleringer, men hvis disse områdene 'privatiserer' seg selv, kan de inngå i samarbeidsavtaler som krysser politiske grenser. Skoler i den hollandsk-talende belgiske regionen Flandern kunne arbeide mye mer sammen med skoler i det sørlige Nederland. Den nederlandske byen Maastricht og den tyske byen Aachen som ligger veldig nær hverandre på hver sin side av grensen, hører objektivt sett til den samme økonomiske regionen og kunne standardisere alle slags strengt økonomiske regulativer samtidig som de likevel fortsatte å tilhøre forskjellige politiske stater.

For øvrig spiller Sveits også her en spesiell, men til tider tvilsom rolle. På den ene siden finnes det en slags deling av ulike funksjonsområder noen steder i Sveits. I Zürich-kantonen (1,2 million innbyggere) har man f.eks. i tillegg til de lokale myndigheter også utdanningsmessige samfunn og kirkesamfunn som er selvorganiserende, skriver ut sine egne skatter og har andre geografiske grenser enn kommunene. Dessuten finnes det mange såkalte 'Zivilgemeinden' ('sivilsamfunn') som ivaretar offentlige serviceytelser (vann, elektrisitet, radio og tv-tjenester, osv.), som har direkte-demokratiske styreformers og får sine inntekter gjennom brukerbetaling. På den andre siden tas det ofte beslutninger demokratisk der (som vi argumenterte for ovenfor), dette overhodet ikke passer. Alle i Sveits betaler f.eks. kirkeskatt, som regel via staten, med mindre de har sagt fra at de ikke er medlemmer av en kirke. En atskillelse mellom det politiske og det åndelig-kulturelle liv medfører imidlertid naturligvis at staten ikke burde utskrive skatter for en privat gruppe, enten det er for biljardklubber eller for kirken.

Nettopp denne evnen til maktadskillelse skiller føderalismen fundamentalt fra subsidiariteten. Subsidiaritet er basert på en allerede etablert overordnet autoritet som delegerer ovenfra og ned. Resultatet er uunngåelig en monolitisk sentralisert enhet. Når innbyggerne er frie til å inngå føderasjoner, foreligger det muligheter for dannelsen av flere ulike unioner og relasjoner som overlapper hverandre på ulike livsområder. De siste blir derfor 'maktadskilt'.

Føderalismens fundamentale prinsipp innebærer imidlertid at fristillingen til føderale strukturer ikke påtvinges ovenfra. Den må bestemmes av folket selv, og direkte demokrati er et essensielt verktøy for dette. Denne type demokrati vil alltid fungere bedre, jo flere av de livsområdene der demokratiet

naturlig hører hjemme, som klart skilles ut fra de områder der en demokratisk beslutningsprosess verken er nødvendig eller ønskelig. På denne måten kan en 'adskillende' føderalisme og direkte demokrati gjensidig forsterke hverandre. Et integrert demokrati er et samfunn hvor prosessen med en gjensidig forsterkning av demokrati og føderalistiske forbundsformer med hell er blitt satt i gang.

Sosial kapital, demokrati og føderalisme

I første halvdel av 19. århundre foretok den franske forfatteren Alexis de Tocqueville en reise i USA. Beretningen om reisen kom ut i to deler: i 1835 og 1840, og Amerikas toppledere siterer fremdeles de Tocqueville når de vil beskrive essensen av den 'amerikanske drøm'.

De Tocqueville merket seg to aspekter av det amerikanske samfunn som ved første blick synes å være motstridige. Først og fremst var han overrasket over amerikanske innbyggers uttalte autonomi: «De skylder ingenting til noen, de forventer ingenting av noen: de vender seg til alltid å betrakte seg selv som stående alene, og er tilbøyelige til å mene at deres skjebne ligger i deres egne hender.» Samtidig merket han seg at det sosiale livet i det unge USA var uvanlig intenst: «I byene er det umulig å hindre folk fra å samle seg, hisse seg opp sammen og finne plutselige lidenskapelig løsninger. Byene er som store forsamlingshus der alle innbyggerne er medlemmer. Der øver folk enorm innflytelse over sine øvrighetspersoner og gjennomfører sine ønsker uten mellomledd. (...) Amerikanere i alle aldre, på alle samfunnstrinn og med alle former for temperament inngår til stadighet forbindelser med hverandre. Det finnes ikke bare kommersielle eller industrielle foreninger der alle deltar, men tusen andre ulike typer, religiøse, moralske, unyttige, veldig generelle og veldig begrensede, enormt store og meget små.»

I sitatet ovenfor beskriver Alexis de Tocqueville ikke noe annet enn kombinasjonen av levende direkte demokrati og spontan føderalisme. Denne situasjonen der uavhengige mennesker fritt kommer sammen og treffer felles beslutninger, gir et sosialt overskudd som senere har fått den nye betegnelsen 'sosial kapital'.

Dannelsen av 'sosial kapital' – 'alle andre kunstners mor' – har fått uvanlig mye oppmerksomhet i det siste. Putnams bok: Å få demokratiet til å fungere (Making democracy work) fra 1993 var en milepæl som oppsummerer resultatet av 20 års sosiologisk arbeid i Italia. Den opprinnelige hensikten for Putnams team var å studere resultatene av den italienske regionaliseringen. På 1970-tallet startet man en desentraliseringsprosess i Italia der betydelig makt ble overført til regionene. I løpet av disse årene samlet forskerne en imponerende mengde informasjon: man gjennomførte spørreundersøkelser, intervjuet hundrevis av mennesker og bearbeidet fjell av statistikk.

Putnam oppdaget en bemerkelsesverdig og konsekvent forskjell mellom regionene i nord og sør. De nordlige regionene var økonomisk rikere og mer effektivt styrt. Putnams gruppe gjennomførte også et eksperiment. De ba de forskjellige regionenes administrasjoner om informasjon vedrørende tre spørsmål. Administrasjonene i Emilia-Romagna og Valle d'Aosta var raskest til å svare: forskerne fikk komplette svar innen to uker. Til tross for gjentatte henvendelser ga administrasjonene i Calabria og Sardinia aldri noe komplett svar på de samme tre spørsmålene.

Putnam testet hypotesen om at forskjellen i 'borgerånd' var grunnlaget for skillet mellom nord og sør. 'Borgerånd' kan med Tocquevilles ord defineres som 'evalueringen av interesser i en bred sosial kontekst.' Egne interesser blir verken ignorert eller undertrykt; de betraktes som sammenfallende med samfunnets interesser i det lange løp. Det motsatte av 'borgerånd' er 'amoralisk familiebevissthet'. Med den siste holdningen er man bare opptatt av den trange familiesirkelens kortsiktige interesser. Et samfunn der denne kortsiktige familiefokus dominerer, er atomisert. Fellesinteressene overlates til makthaverne, noe som betyr at det hovedsakelig dannes opportunistiske relasjoner (klientelisme).

For å måle 'borgerånd' brukte Putnam en indeks basert på følgende indikatorer:

- prosentandel stemmer som ikke ble gitt for den ledende kandidat i et valg; i et samfunn der amoralisk familiebevissthet dominerer, finner man generelt en høyere andel slike stemmer (valgklientelisme);
- valgdeltakelsen i folkeavstemninger: fordi direkte klientelisme ikke kan spille noen rolle i folkeavstemninger, er valgdeltakelsen ved direkte-demokratisk beslutningsprosess en god indikator på 'borgerfølelse';
- antall avislesere: avislesning indikerer generell samfunnsinteresse;
- deltakelse i sosialt liv (slik som klubber etc.): deltakelse i sosialt liv utvider ens horisonter utover kjernefamilien.

Putnam (1993, s. 97-98) karakteriserte forskjellen mellom de to typer samfunn han fant i Italia slik: «Når to innbyggere møtes på gaten i et borgeråndsbevisst samfunn, har begge sannsynligvis sett en avis hjemme den dagen; når to mennesker i en mindre borgeråndspregede region møtes, har sannsynligvis ingen av dem gjort det. Mer enn halvparten av innbyggerne i de borgeråndsbevisste regioner har aldri rettet på stemmeseddelen (cast a preference ballot); mens mer enn halvparten av velgerne i mindre borgeråndspregede regioner sier at de alltid har gjort det. Det var omtrent dobbelt så vanlig med medlemskap i sportsklubber, kulturelle eller rekreative grupper, kommunale eller sosiale aktivitetsorganisasjoner, grupper for utdanning eller ungdom o.l i de mest borgeråndsbevisste regionene som i de minst borgeråndspregede».

Det synes å være en sterk direkte forbindelse mellom borgerånd, økonomisk ytelse og effektiviteten i den offentlige administrasjonen. På områder med mer borgerånd blomstrer økonomien og administrasjonen er effektiv. Putnam undersøkte og eliminerte forskjellige alternative forklaringer og konkluderte med at 'borgerånd' spilte en rolle i årsaksammenhengen.

Putnam hevdet også at forskjellen mellom den borgeråndsbevisste kulturen i nord og sør Italia er meget gammel og kan spores så langt tilbake som til det 11. århundret. På denne tiden etablerte det seg et føydalt monarki med normanniske røtter i det sørlige Italia. Mens det i det 15. århundret allerede fantes republikanske bystater i nord med betydelige muligheter for personlig initiativ og politisk deltagelse for et relativt stort antall borgere, fortsatte føydalismen i sør å eksistere med sine hierarkiske strukturer som organisert kriminalitet uten anstrengelser senere kunne innynne seg i.

Man kan naturligvis ikke opprettholde nivået for borgerånd konstant gjennom hele historien. Borgerånd kan også bli utradert av f.eks. økonomiske faktorer. Et sjokkerende eksempel beskrives i boken «The Mountain People» av antropologen Turnbull (1972, 1994) om Ik, en liten stamme

som levde i det nordøstlige Uganda. Ik ble fordrevet fra sitt opprinnelige hjemland etter at det ble utpekt som viltreservat. Dette tilintetgjorde deres tradisjonelle eksistenskilder og sosiale oppbygning. Kollektiv jakt var ikke lenger mulig, og alt som ble igjen, var enkeltindividens hemmelige krypskytteri. Ik illustrerer et ekstremt eksempel på sosial atomisering, dyp gjensidig mistillit blant individene og et drastisk tap av enhver form for sosial kapital.

I en senere studie (1995) analyserte Helliwell og Putnam hvordan årsaksrekken borgerånd (sosial kapital) > effektiv forvaltning > sosial tilfredshet fungerer. På 1980-tallet fikk italienske regioner betydelig makt på det økonomiske området. Økonomisk politikk ble ikke lenger bestemt av en sentral myndighet, men hovedsakelig av de regionale myndighetene. I 1960- og 70-årene var gapet i velstand mellom nord og sør blitt redusert. Det skyldtes på den ene siden det faktum at de sentrale myndighetene hadde overført store pengesummer fra nord til sør, og på den annen side at de nordlige regionene ikke kunne operere mer effektivt (fordi deres økonomiske politikk ble styrt sentralt). Så snart regionene kunne bestemme sin egen politikk, virket det som om overskuddet av sosial kapital i nord umiddelbart ble omsatt i velstandsøkning. Offentlig og privat økonomi ble brukt mer effektivt i de nordlige regionene, slik at velstandsgapet mellom nord og sør til tross for vedvarende overføringer av offentlige midler fra nord til sør igjen økte fra rundt 1983.

Helliwells og Putnams årsakskjede kan trekkes enda lengre. Komparativ forskning i mange land viser at det ikke er den borgeråndsbevisste kulturen som bestemmer demokratiets substans og kvalitet, men at årsakssammenhengen foregår i motsatt retning: «Interpersonlig tillit synes tydelig heller å være en effekt av enn en årsak til demokrati.» (Muller og Seligson, 1994). Demokratiet skaper tillit mellom folk og mellom innbyggerne og statens institusjoner.

I en annen studie undersøkte Putnam (1996 a,b) nedgangen i 'sosial kapital' i USA. Arbeid i politiske partier, kirkebesøk, medlemskap i alle typer klubber og foreninger har minsket drastisk i løpet av de siste tiårene. Samtidig fant det også sted en markant parallell nedgang i 'sosial tillit' (tillit til andre mennesker og til myndighetene). Etter å ha eliminert mange andre mulige forklaringer, mente Putnam at han hadde funnet hovedsynderen i TV. I løpet av 1950-årene gjorde TV et eksplosivt inntog i det amerikanske samfunn: mens bare 10% av familiene eide en TV i 1950, var det i 1960 allerede 90%. Det var omtrent rundt den tiden at sammenbruddet i den amerikanske 'sosiale kapitalen' begynte.

Gjennomsnittsammerikaneren ser TV rundt 4 timer daglig. Forskning viser at TV-seere viser en sterk tendens til å ta mindre del i det sosiale liv i alle dets aspekter og utvikle et mer negativt syn på sine medmennesker (folk som ser mye tv overvurderer f.eks. kriminalitetens påvirkning av samfunnet). I dette henseende er TV et uvanlig medium; avislesere derimot har en høyere tendens til å delta i samfunnslivet enn gjennomsnittet..

I løpet av samme periode økte også folks gjensidig mistillit til hverandre. I 1960 trodde 58% av amerikanerne fremdeles at man kunne stole på de fleste mennesker. I 1993 var dette tallet sunket til 37%. Miller og Ratner (1998) understrekte at det forelå en sterk ideologisk basis for denne gjensidige mistillitskulturen: «Evolusjonær biologi, neoklassiske økonomiske teorier, behavioristiske og psykoanalytiske teorier er alle basert på antagelsen om at folk aktivt og klart strever

for sine personlige interesser (...). Empiriske data viser imidlertid mer og mer at virkeligheten er en annen. Vi vet f.eks. at folk legger mer vekt på betydningen av rettferdigheten i de prosedyrer som brukes på dem, enn på resultatet av disse prosedyrene. De er ofte mer opptatt av gruppens kollektive interesser enn av sine egne personlige interesser, og deres politiske synspunkter bestemmes ofte mer ut fra deres verdinormer og overbevisninger enn av den innvirkningen et standpunkt har på deres personlige interesser.»

Således er folk mye mindre fokusert på sine egne interesser enn teoriene påstår, men samtidig er disse teoriene blitt en sterk samfunnskraft. Resultatet synes å bli at folk flest betrakter seg selv som mer altruistiske enn deres medmennesker. Et av de eksperimenterne Miller og Ratner utførte, dreide seg om folks vilje til å gi blod, både med og uten å motta penger for det [se 3-2]. Av dem som ble spurt, sa 63% at de var villige til å gi blod gratis. Da man åpnet for en mulig betaling på 15 dollar, økte tallet til 73%. Virkningen av å tilby penger var altså ikke signifikant, forskjellen var heller beskjeden. Folk ble imidlertid bedt om selv å anslå prosentdelene med eller uten belønning. De antok at 62% ville gi blod mot betaling og bare 33% uten. De overvurderte klart pengers rolle som motiv for deres medmennesker.

En annen studie undersøkte innføringen av anti-røyke tiltak. Ikke-røykere har en tendens til et strengere syn enn røykere. Undersøkelsen viste at 100% av ikke-røykerne og 85% av røykerne støttet røykeforbud på fly, men de samme folkene trodde av 93% av ikke-røykerne og bare 35% av røykerne ville støtte et slikt tiltak. Med andre ord: folk overvurderte stort den rollen personlige interesser ville spille for røykernes synspunkt. Miller og Ratner fant at minst 80% av røykerne var for røykeforbud på steder med stor risiko for 'passiv røyking' (restauranter, arbeidsplasser, busser, tog og fly). Folk flest trodde imidlertid at bare 25-35% av røykerne ville støtte slike tiltak.

Denne generelle mangelen på tillit blant folk som kulminerer i mistillit til politiske institusjoner, er direkte relatert til problemet med sosial kapital i oppløsning. Tillit mellom folk er sosial kapital. Pulveriseringen av samfunnet hindrer folk fra å oppfatte andres moralske motiver. Folk betrakter hverandre derfor mer og mer som roboter som er fiksert på egeninteresse, noe de ikke er. Jo mer ideologien om mennesket som homo economicus (mennesket som medfødt egoist) sprer seg, desto mer vil folk forklare også sin egen atferd ut fra tanken om egen nytte. Folk som utfører sosialt arbeid ut fra genuin empati, er fremdeles tilbøyelige til å gi egoistiske logiske forklaringer på det de gjør («Det gir meg noe å gjøre.» «Jeg synes de andre frivillige er snille.» «Det får meg ut av huset nå og da». Se Wuthnow, 1991). Påstanden om at folk 'stemmer med sin lommebok', blir ikke bekreftet når deres faktiske stemmemønstre analyseres; men det blir den, når folks egne forklaringer på deres stemmegivning studeres (Feldman, 1984; Stein 1990).

De Tocqueville ble imponert både av den sterke tendensen til individuelt autonomi og av amerikanernes intense sosiale liv tidlig i det 19. århundret. Putnam ble overrasket over polariteten mellom 'borgerånd' og 'amoralsk familiebevissthet'. Dette viser at det finnes to typer 'individualisme'. Vi må skille skarpt mellom autonome borgers individualisme (som ikke hindrer dem fra å være solidariske med andre), og som nettopp på grunn av sin selvstendighet kan skape sosial kapital og også like å delta i folkeavstemninger; og den pseudo-individualismen vi finner hos 'undersatt'-borgeren som bare er opptatt av sin egen kjernefamilies kortsiktige interesser og er

fornøyd med å overlate styringen av resten av samfunnet til makthaverne. Dette skillet er naturligvis fundamentalt, fordi makthaverne vil rose denne underdanige klientelismen som uttrykk for 'sosial integrasjon', mens de når dette er mulig, vil plassere seg selv i sentrum som mellomledd mellom den makteløse klient og makthaverne.

Denne type 'sentrum' har ingenting å gjøre med det foreningslivet som folket skaper selv og som ble beskrevet av de Tocqueville. Autentisk sosial kapital skapes når folk som har forbindelse med hverandre, ser på hverandre som medskapere av og er med på å definere sine foreninger uansett nivå, fra den minste bridgeklubb til det bredeste forbund av nasjoner. Det som da vokser fram, er en autentisk, maktadskilt struktur – skapt av føderasjonen av selvstendige individer som folk kan bruke sin energi og sitt engasjement på og derigjennom forsterke både sin egen og andres styrke og talenter. Den sosio-politiske gestalt av det ovenfor nevnte 'sentrum' refererer seg til eksakt det motsatte: her blir alle forskjellige livsområder svøpt inn i en sammenfiltret vertikal struktur der bare elitene har tilgang til maktkilden, og 'vanlige' medlemmer i sin essens reduseres til status som klienter. Denne type maktvennlige sentre mangler enhver føderalistisk struktur: i virkeligheten følger den subsidiaritetsprinsippet.

I et føderativt og helt demokratisk samfunn vokser det også fram et sentrum, men dette er kvalitativt helt annerledes. Det tvinger ikke folk inn i en tilstand av permanent politisk umodenhet, der de i beste fall får lov å stemme med visse års mellomrom for å gi sitt praktisk talt meningsløse mandat til sine 'representanter'. Det føderale sentrum som gradvis må utvikle seg i det 21. århundret, vil være uttrykk for folkets ønske om at samfunnet skal formes av de mennesker som bor i det. I et slikt føderativt sentrum avhenger ikke skolene av et koordinerende og kontrollerende organ som sitter som en edderkopp i midten av 'utdanningsnettet'. Framtidens skole vil bli utformet av det spesifikke fellesskap av barn, lærere og foreldre som til enhver tid tilhører det. Slike skoler vil bli finansiert av en 'skolebillett' som hvert skolebarn har rett til og som foreldrene gir til den skolen de velger. I et føderalt samfunn er det eneste som vil være forhåndsbestemt, barnets rett til utdanning; det vil ikke finnes noen statsformulert 'utdanningspolitikk'. Slike skoler vil ikke være viklet inn i en vertikal søyle med fagforeninger, nasjonale eller private helseforsikringer, banker og landbruksorganisasjoner. De vil kontinuerlig bli utformet av lærernes og foreldrenes anstrebninger for å gjøre det beste for sine barn i en spesifikk situasjon; og de vil bli knyttet til andre skoler, ikke i en sentralisert eller hierarkisk relasjon, men i et horisontalt nettverk preget av tette dialoger, feedback og samarbeid.

Skolene vil være bare et av de områdene der et sterkt demokrati vil utformes, men først må man skape det direkte-demokratiske rammeverket som den føderale struktureringen av det lokale liv kan bli mulig innenfor. Et slikt demokratisk rammeverk må ikke begrenses til lokalplanet, men må utvides til også å gjelde for de europeiske institusjonene, fordi beslutninger som får vesentlige konsekvenser for lokalplanet, ofte blir truffet på et mye høyere nivå.

Mellom hammeren og ambolten: hvordan sosial kapital ødelegges

Hvorfor forfaller sosial kapital? I sin nylige og meget omdiskuterte bok *Jihad versus McWorld* beskriver Benjamin Barber kampen mellom disse to motsatte kreftene som begge på hver

sin måte truer den konstitusjonelle stat og demokratiet. Barber kaller disse kreftene for Jihad og McWorld. De utgjør den hammeren og ambolten som sosial kapital pulveriseres av.

Jihad

Den ene kraften er lokal partikularisme, i den grad den strever etter å oppnå sin egen monolittiske statsmakt. Etniske eller religiøse grupper eller stammer slåss for overherredømme innen sin egen stat. Barber utvider således den opprinnelige betydningen av 'Jihad' (muslimenes 'hellige krig') til å beskrive et fenomen som viser seg i alle deler av verden. I Vesten kan Jihad betegne kampen for regional identitet (Irland, Baskerland, Korsika). Det er ikke en kamp for en kulturell, filosofisk eller religiøs identitet som sådan som er karakteristisk for Jihad. I den grad en slik kamp føres mot en monolittisk, hegemonisk og sentralisert stat, er den et positivt fenomen, men Jihad vil faktisk innføre en slik monolittisk sentralisert stat. Jihad sikter på et kulturelt-filosofisk hegemoni over staten og angriper eksisterende borgerlige nasjonalstater som ikke utøver det ønskede hegemoni. Jihad sikter på å bryte opp slike stater og danne kulturelt-filosofiske homogene blokker organisert etter subsidiaritetsprinsippet. Jihad lever av kampen mot Jihad.

Quebec-spørsmålet illustrerer klart hvilken grenseløs fragmentering Jihad forårsaker: «Jihads logikk stanser ikke nødvendigvis med det første og primært lavere lag av fragmenter. Hvis Quebec forlater Canada, kan fransktalende ikke-quebeois risikere å miste sin likeverdige plass i New Brunswick. Og hvis Quebec forlater Canada, hvorfor skulle ikke creerne forlate Quebec? Og hvorfor skulle ikke de engelsktalende landsbyene forlate Quebec eller sikte på en Cree nasjon med selvbestemmelsesrett hvis de finner at de bor i en slik? Og hvis noen få fransktalende bor i de overveiende engelske landsbyene i den overveiende Cree-dominerte regionen i det overveiende franske Quebec, hva med deres status?» (Barber, 1995, side 179).

I Bosnia, Sri Lanka, Ossetia og Rwanda nådde Jihad sin logiske ende. Siden fragmenteringen ikke kan fortsette i det uendelige, griper man til slike våpen som 'etnisk rensning' og folkemord. Jihad erkjenner ikke folk som frie individer, men bare som medlemmer av en etnisk eller religiøs gruppe. Jihad reduserer folk til medlemmer av en stamme: Jihad er stammekultur. For Jihad er et 'folk' [en nasjon, et samfunn, en gruppe mennesker som holdes sammen av felles opprinnelse, språk, kultur, politisk union eller felles lederskap' - Chambers Dictionary], ikke en levende form som frie individer gir fellesskapet. For Jihad er 'folket' et mytisk vesen som individene må underkaste seg. Jihad er selvfølgelig ikke interessert i demokrati, fordi Jihad setter stammen, folket eller religionen over individet. Jihad sikter ikke på frigjøring, men på en mumifisering av 'folket'. Jihad har ingen interesse for menneskerettigheter.

McWorld

Den andre kraften er det globale markedet som arbeider gjennom standardisering og reduserer individet til en forbruker. Barber kaller denne kraften McWorld.

McWorld står i motsetning til Jihads partikularisme, men også til nasjonalstaten. Den globalisering som McWorld tar sikte på, har ikke det sivile samfunn som drivkraft, men drives av profit. Det er en økonomisk kraft, men ikke i tradisjonell forstand. Barber skisserer opp hvordan varer i økende

grad er blitt internasjonale. Hva skiller en 'amerikansk' bil fra en 'japansk', når du vet at Toyotas Camry ble designet av en amerikansk designer og bygges i Toyota fabrikk i Georgetown (Kentucky) av hovedsaklig amerikanske deler? Det er faktisk ikke mulig å definere McWorld bare som kapital (i betydningen penger), men bare som et begrep for det optimaliserte forholdet mellom kapital, arbeid og råvarer. «McWorld er en slags virtuell virkelighet, skapt av usynlige, men allmektige high-tech informasjonsnettverk og bevegelige transnasjonale økonomiske markeder, slik at den virtuelle virksomhet ikke bare er en provoserende talemåte.» (Barberg, 1995, side 26)

En av Barbers grunnleggende påstander er at gravitasjonssentret i McWorlds aktiviteter progressivt beveger seg i retning av mindre materielle sektorer: fra varer til tjenester og fra hardware til software, hvor det ultimate er det elektroniske bildets verden. McWorld blir mer og mer virtuelt, og USA er konstant i forkant av denne evolusjonen. Da USA ble innhentet av Japan og Europa i produksjon av tradisjonelle varer, tilegnet det seg en enorm dominanse på nye sektorer slik som produksjon av transistorer. Når andre land skaffet seg produksjonskapasitet på hardware, vendte amerikansk industri seg mot software. I enden av denne linjen finner vi reklamens og billedproduksjonens verden – det totale virtuelle kosmos som ikke en gang trenger å bli overtatt av USA, fordi det allerede i bunn og grunn er amerikansk (og basert på det engelske språk). Det økende omfang av handel med virtuelle produkter illustreres av veksten i reklamebudsjettene som steg tre ganger så fort som den generelle globale produksjonen i perioden fra 1950 til 1990. Amerikansk dominanse angående infotainment avsløres av USAs handelsbalanse: i 1992 viste den et generelt underskudd på 40 milliarder dollar, med et handelsoverskudd på 56 milliarder dollar på servicesektoren utlignet av et produksjonsunderskudd på 96 milliarder. Amerika eier 80% av det europeiske filmmarkedet; i motsetning eier Europa bare 2% av det amerikanske markedet. Audio-visuelle produkter (3,7 milliarder dollars i eksport bare til Europa) lå på annen plass på listen over USAs eksport i 1992, tett opp til eksportvarer forbundet med luft- og romfart.

Et annet symptom på den økte betydningen av handel med virtuelle produkter som er så typisk for McWorld, er det faktum at merkevarer i økende grad blir kommersielt viktigere enn selve produktene. Barber beskriver Coca-Colas vekst i detalj. Det som selges i dette tilfelle, er ikke en drikk i betydningen av det fysiske produktet, men heller et image, en virtuell verdensomspennende Coca-Cola temapark som konstant får tilføyd nye elementer. Coca-Cola assosierte seg ikke bare med de Olympiske Lekene og Berlinmurens fall, men også med det berømte Rutgers Universitet (der Barber er ansatt). Coca-Cola har ikke bare salgsmonopol på campusområdet der konkurrenten Pepsi er bannlyst, Coca-Cola har også rett til å assosiere seg med Rutgers i sine reklamer. På nye markeder fører Coca-Cola aggressive kampanjer for å undertrykke den lokale kulturen. Barber siterer fra årsrapporten til Coca-Cola-kompaniet i 1992 der det ble erklært at Indonesia var 'kulturelt modent' for introduksjonen av Coca-Cola produkter i stor målestokk; det å være 'kulturelt modent' betydde bl.a. at det tradisjonelle konsumet av te var tilstrekkelig trengt tilbake.

McWorld er derfor ikke bare en økonomisk kraft som vokser fram ved siden av eksisterende kultur. McWorld tar over den eksisterende kultur og former den etter sine egne økonomiske interesser. «Til og med når multinasjonale selskaper

hevder å være utelukkende interessert i produksjons- og forbrukerstatistikk, kan de mer og mer maksimere disse tallene bare ved å blande seg aktivt inn på selve de sosiale, kulturelle og politiske områdene der de foregir likegyldighet. Deres politiske ambisjoner er kanskje ikke politiske motivert, og deres kulturelle ambisjoner er kanskje ikke produktet av en kulturell holdning, men det gjør bare slike ambisjoner enda mer uansvarlige og kulturelt undergravende.» (Barber, 1995, side 71).

Jihad og McWorld versus demokrati

Til tross for sine motstridende karakterer har Jihad og McWorld også et viktig felles element. Ingen har «...(en) bevisst og kollektiv menneskelig kontroll under ledelse av den lov vi kaller demokrati. (...) Jihad og McWorld har dette felles: begge fører krig mot den suverene nasjonalstat og underminerer dermed nasjonalstatens demokratiske institusjoner. Begge skyr sivilsamfunnet og forringer et demokratisk borgerskap; ingen søker alternative demokratiske institusjoner. Gjennomgående for dem begge er likegyldigheten overfor borgerrettighetene.» (Barber, 1995, s 5-6) Videre: «Antitetisk i hver detalj konspirerer Jihad og McWorld ikke desto mindre for å underminere våre hardt tilkjempede (om enn halvt vundne) borgerrettigheter og muligheten til en global demokratisk fremtid». (ibid., s 19)

I henhold til Barber er det en myte at demokratiet og det frie markedet er uatskillelige siamesiske tvillinger. Dette har vært et ofte gjentatt mantra, spesielt siden kommunismens sammenbrudd. I realiteten viser det frie markedet en bemerkelsesverdig tilpasningsevne, og systemet blomstrer selv i despotiske stater som Chile, Sør-Korea, Panama og Singapore. Kina er i øyeblikket et av de minst demokratiske land, men også det land der markedet vokser raskest. Det McWorld faktisk trenger for sin utvikling, er stabilitet, ikke demokrati. McWorld er ikke interessert i kollektive problemer som arbeid og miljøspørsmål. Tvert i mot drives McWorld av profit («McWorld er ingenting hvis det ikke er et marked», s. 29) og eksporterer faktisk sine problemer til samfunnet. Under stor applaus fra markedsanalytikerne sparket General Motors i 2005 20.000 ansatte. Privat profit ble sikret, og business ble som hensikten var, 'magrere og dårligere'. De lokale kommunene og den lokale staten måtte ta seg av de problemene avskjedigelsene skapte. Det McWorld vil ha, er forbrukere som har tilgang til markedet, og til det trengs det politisk stabilitet. I McWorlds verden er konsumerisme, relativisme og korrupsjon alternativene til Jihads tradisjonisme.

Barber argumenterer mot Milton Friedmans tilhengere som hevder at markeder er et slags demokrati fordi de tillater oss å 'stemme' med våre penger (vi kjøper det vi finner attraktivt): «Økonomiske valg er private, om individuelle behov og ønsker; politiske valg er offentlige og handler om felles prioriteringer. Som forbruker kan man kjøpe en bil som kan kjøre 200 km i timen, men uten selvmotsigelse kan samme person som innbygger stemme for fartsgrenser av hensyn til folks sikkerhet og bevaring av miljøet.» (Barber, 1995, s. 296-297)

I denne sammenheng berører Barber også problemet dårlig smak. Det er et velkjent fenomen at magasiner, TV-stasjoner osv, som ønsker å trekke til seg det størst mulige antall lesere eller seere, alltid tvinges i retning av dårlig smak og banaliteter. Årsaken er enkel: god smak er individuell, dårlig smak er kollektiv. Dårlig smak karakteriseres av mangel på individualisme og individuell kreativitet. God smak er basert på eksistensen av kreative elementer som forholder seg til

det unike hos det individet som viser interesse for god smak. God smak er derfor sjelden et masseprodukt og nesten alltid kommersielt uinteressant.

Det er umulig å slå dårlig smak. Så lenge dårlig smak er etterspurt, vil økonomien handle for å møte den, men hvis økonomien begynner å dominere hele samfunnet, vil det ikke bli noe rom igjen for den gode smaken som uttrykker individualitet. «Problemet med Disney og McDonalds er ikke estetikk, og kritikere av massesmak slik som Horkheimer og Adorno (og meg) er ikke opptatt av å blande oss opp i uttrykket for privat smak, men å forhindre monopolkontroll over informasjon og stanse den stille, komfortable tvang som TV, reklame og underholdning kan kvele ekte valgfrihet med.» (Barber, 1995, s. 297). Demokrati – og til og med vitenskapen f.eks. kommer da under press, fordi disse områdene ikke gir uttrykk for det vi alle har felles som medlemmer av samme biologiske art, men heller for det vi produserer som individer som ideer, kunst osv.

Demokrati begynner alltid med generering av individuelle ideer og konsepter som settes opp mot hverandre på et ideplan. Dette er en kommersielt uinteressant prosess, men for et demokratisk liv er fri produksjon og konfrontasjon av ideer helt vesentlig. Vi trenger derfor et uavhengig forum der en slik konfrontasjon av politiske ideer kan finnes sted. Hvis man skal kunne motvirke McWorlds antidemokratiske tendenser, er det essensielt å skape et fritt rom der ideer kan prøves mot hverandre og konsepter utarbeides uten påvirkning av økonomiske krefter. I et slikt fritt forum kunne bl.a. en genuin offentlig kringkastingstjeneste med radio og TV spille en viktig rolle. Uavhengige media er blitt mer og mer vesentlig for demokratiets overlevelse og i enda høyere grad, dets ytterligere vekst. (se kap. 5, California).

Ifølge Barber er det med McWorld blitt skapt en ny type kapitalisme som krever de samme laissez-faire prinsippene og argumenterer like mye mot statens innblanding som den gamle kapitalismen. Den nye elementet er imidlertid at McWorld opererer globalt, ikke nasjonalt; og på dette globale nivået blir den ikke konfrontert av noen stat som kan forsvare loven mot markedet slik det fremdeles er mulig innen nasjonale økonomier. Dette setter McWorld istand til å skaffe seg en enorm dominanse over nasjonalstatene. Den frie markedsideologien er rambukken McWorld bruker for å rive ned murene til den nasjonale organiserte rettsstat. «Forfordeling (...) viser seg å være et avgjørende trekk ved McWorld.»] (Barber 1995, s. 42). Internasjonal råvarehandel fører f.eks. til gigantiske ulikheter der verden for noen blir en lekeplass, men for andre en kirkegård.

Fordi McWorld på den ene siden fremmer globalisering, som på den annen side finner sted uten (sosial) rettferdighet – slik at likhetsprinsippet på verdensplan forsømmes i stor stil, åpner McWorld slusene for Jihad. Oljeproduksjon er et utmerket eksempel. De tre rikeste land i verden – USA, Japan og Tyskland – forbruker halvparten av den totale verdensproduksjon; men tilsammen importerer de mer enn halvparten av den energien de trenger. Mesteparten av denne oljen kommer fra land i Midtøsten som er ekstremt mottagelige for Jihad. Dette er land der etniske eller religiøst inspirerte konflikter meget lett kan bryte ut. «Mer enn 3/5 av verdens nåværende oljeproduksjon (og nesten 93% av dens potensielle produksjonsreserver) kontrolleres av nasjoner som minst sannsynlig vil føle seg hjemme i McWorld og mest sannsynlig vil bli påført politisk, sosial og således økonomisk ustabilitet.» (Barber, 1995, side 48)

Selvbestemmelsesretten for demokratisk fellesskap

McWorld truer med å innføre en ensidig økonomi og meget udemokratisk dominanse i verden, en verden dominert av 'Hollywood'- ideologien, en verden også uten rettferdighet. Barbers alternativ til dette er ikke et samfunn dominert av en monolittisk stat, men heller en 'maktadskilt' verden preget av et vidt omfang av autonome livsområder: «Vi styres best når vi lever i flere sfærer, hver med sine regler og fordeler, ingen helt dominert av andre. Det politiske domenet er selvfølgelig 'suverent', men det betyr bare at det regulerer et fritt, pluralistisk samfunns mange domener på en måte som bevarer deres respektive autonomier. McWorlds tilranede dominanse har flyttet suvereniteten til de globale selskapers områder og de verdensmarkedene de kontrollerer, og har truet sivilsamfunnets autonomi, dets kulturelle, åndelige såvel som politiske autonomi. Alternativet (...) er ikke et statsdominert i stedet for et markedsdominert samfunn, men et sivilsamfunn med mange sektorer der hvert distinkt domenes autonomi, inklusive det økonomiske markedets, garanteres av den demokratiske statens suverenitet. Bare en demokratisk politikk har interesse av og makt til å bevare autonomi på de mange domene. Når andre domener, det være seg religiøse eller økonomiske, fravister staten dens suverenitet, blir resultatet en slags totalitær koordinasjon – i Middelalderen var den teokratisk; i McWorlds tidsalder er den økonomisk.» (Barber, 1995, side 296)

Ifølge Barber må vi sikte på et 'maktadskilt' samfunn, og første skritt i retning av dette er dannelsen av et autonomt politisk-demokratisk domene, fordi det bare er dette domenet som ifølge sin natur er opptatt av struktureringen av samfunnet som et hele.

Spørsmålet er da: Hvordan kan vi skape et slikt uavhengig politisk-demokratisk domene? Det er en kolossal utfordring, for det finnes ingen global stat av noe slag som kan konfrontere McWorlds globale karakter, langt mindre en global demokratisk stat. Barbers grunnleggende prinsipp er dette: demokrati er ikke en institusjon, men en livsstil basert på individuelt ansvar og fellesskapsfølelse: «Et folk som er korruptert av stammekultur og forsteinet av McWorld, er ikke mer rede til å motta en ferdiglaget demokratisk forfatning enn et folk som stiger fram fra en lang historie av despotisme og tyranni. Demokratiet kan heller ikke være noens gave til de maktesløse. Det må gripes av dem fordi de nekter å leve uten frihet og insisterer på rettferdighet for alle. Å forberede grunnen for demokrati i dag, enten i overgangssamfunn eller på globalt plan, innebærer å gjenskape borgere som vil kreve demokrati: det innebærer å legge et fundament i sivilsamfunnet og medborgerkulturen. Demokrati er ikke en universell oppskrift på en særdeles bemerkelsesverdig styreform, det er en formaning til folk om å leve på en viss måte: ansvarlig, autonomt, men likevel på felles grunnlag, i selvbestemmende samfunn som på en eller annen måte fremdeles er åpne for andre, med toleranse og gjensidig respekt og likevel med en fast fornemmelse av egne verdier. Da John Dewey kalte demokrati en livsstil – og han hevdet at det er ideen om samfunnslivet selv – mer enn en styreform, rettet han oppmerksomheten mot dets forrang som en felles levemåte i et sivilsamfunn. Et globalt demokrati som kan møte Jihads og McWorlds antidemokratiske tendenser, kan ikke bare lånes av en spesiell nasjons lager eller kopieres fra en abstrakt konstitusjonell modell. Globalt eller lokalt, medborgerskapet kommer først. (Barber 1995, side 279)

Det store spørsmålet er selvfølgelig hvordan dette aktive medborgerskapet skal kunne skapes. Hva kom det av at det på den tiden de Tocqueville besøkte USA, fantes en slik tettvevd sosial struktur og så mye sosial kapital? Det var to årsaker.

For det første hadde nasjonalstaten som innbyggerne hadde liten kontroll med, begrenset betydning. Det politiske liv var fundamentalt føderalt strukturert: «Statsledelsen, spesielt på føderalt plan, var en beskjeden sak (antagelig for beskjeden for noen av de oppgavene den skulle utføre), fordi konstitusjonen hadde overlatt all makt som den ikke spesifikt var tildelt, til statene og folket.» (Barber, 1995, s. 282). En føderal statsform er essensiell for dannelsen og opprettholdelsen av sosial kapital, fordi det er her individet betraktes som den grunnleggende enheten (enhver delegering til høyere samfunnsnivåer går ut fra individet) og fordi moralsk intuisjon og sosialt engasjement per definisjon bare kan genereres av individer.

En andre årsak var at markedets innflytelse på fellesskapet var liten: «Markeder var også beskjedne saker, regionale i sin natur og dominert av andre tilknytninger og innvirkninger.» (Barber, 1995, s 282)

Følgen var at innbyggerne i de Tocquevilles Amerika spilte en reell rolle i utformingen av sitt samfunn. De bestemte hvordan samfunnet deres skulle se ut i samarbeid med hverandre. Det fantes derfor en mektig motivasjon for å danne nyttige og effektive forbindelser. Nettverket av gjensidig tillit og ansvarsfølelse for 'res publica' skapte det som genererer 'sosial kapital'.

Det kom angrep fra to sider mot denne sosiale kapitalen – denne fundamentalt demokratiske, hovedsakelig lokalt oppbygde sosiale struktur.

På den ene siden begynte markedet å ta over. Innbyggerne begynte å se seg selv mer og mer som forbrukere: frivillig sosiale bidrag ble fortrent av kommersielle interesser. Utskiftningen av frivillig blodgivning i USA til kommersielle blodinnsamlingstjenester (der donoren blir betalt), er et klassisk eksempel på denne prosessen [se 3-2]. På den annen side begynte regjeringen å blande seg mer og mer inn i det sosiale liv. Markedets stadig voksende rolle gjorde en større intervensjon fra statens side helt nødvendig. De lokale myndighetene hadde ikke lenger noen kontroll over markedet, og staten måtte intervensjon av hensyn til samfunnet, men i denne prosessen tok staten samtidig over betydelige sosiale ansvarsområder fra innbyggerne.

«Det var først da individer som tenkte på seg selv som medborgere, begynte å se på seg selv som forbrukere, og grupper som ble betraktet som frivillige organisasjoner, ble fortrent av selskaper legitimert som 'rettighetsinnehavere', at markedskreftene begynte å trenge inn på og knuse sivilsamfunnet fra den private sektorens side. Da markedene begynte å ekspandere radikalt, svarte styresmaktene på vegne av det felles beste med et aggressivt felttog mot de nye monopolene og knuste uforvarende sivilsamfunnet fra statens side. Klemte mellom de stridende, ekspanderende monopolene, staten og korporasjonene, mistet sivilsamfunnet sin forrang i det amerikanske liv. På de to Rooseveltenes tid var det nærmest forsvunnet, og dets borgere måtte ty til formynderskapet under 'big government' (deres beskyttere og embetsmenn) eller den private sektoren der skoler, kirker, fagforeninger, foreninger og andre organisasjoner kunne anta selskapenes identitet og aspirere til ikke å være mer enn særinteressegrupper

som var dannet for medlemmenes spesifikke målsetninger. Hvorvidt disse målene var markedsprofitt eller bevaring av miljøet, var irrelevant, siden alle private organisasjoner per definisjon nødvendigvis må ha private mål. Skolene ble mer interessegrupper for folk med barn enn smiene i et fritt samfunn; kirkene ble mer sjelsesørgendes særinteressegrupper som fulgte separate agendaer, enn kilder til moralsk habitus for det større samfunn (som de Tocqueville trodde de ville bli); frivillige foreninger ble en avart av private lobbyer istedenfor et fritt forum der kvinner og menn kunne praktisere en læretid for frihet.» (Barber, 1994 sidene 282-283).

Det andre forslaget går ut på at innbyggerne må være istand til å ta skjebnen i sine egne hender igjen. Barber argumenterer f.eks. (i sin tidligere bok 'Strong Democracy') for en rekke tiltak, bl.a. innføring av nasjonale folkeavstemninger, som per i dag er fullstendig ukjent i USA. Man kan si at en radikal-demokratisk føderalisme er den naturlig biotopen som sosial kapital kan skapes innenfor. De Tocquevilles observasjoner, støttet opp av talløse andre antropologiske og psykologiske studier, viser at folk virkelig har potensial til å generere sosial kapital. To betingelser må imidlertid først innfris: For det første må føderalismen bli konsekvent i å ta individet som utgangspunkt: det må skapes betingelser som tillater folket å ta skjebnen i sine egne hender. Et rent representativt demokrati (kalt 'tynt demokrati' av Barber) som tvinger folk til å fraskrive seg kontroll over sin egen skjebne ved å delegere ansvar, egner seg ikke for dette.

For det andre må det innen en slik demokratisk føderal struktur også utvikles vilje til å trenge tilbake McWorld og Jihad. Bare da kan en demokratisk kultur skapes som er verdig sitt navn. Dette er ingen enkel oppgave. Den gamle typen sosial kapital som de Tocqueville beundret, oppsto spontant og ubevisst under gunstige vilkår, men nettopp fordi den var ubevisst, var den ute av stand til å yte motstand da omstendighetene senere ble mindre gunstige, og den gikk i oppløsning. I fremtiden må forutsetningene for generering av ny sosial kapital skapes og opprettholdes meget bevisst.

Jihads og McWorlds domene

Barber utviklet imidlertid ikke dette siste skrittet i sin argumentasjon fullt ut. Dette er en svakhet i hans ellers strålende bok. Barber deduserer fra det ovenfor skisserte bildet om at den bipolare tenkningen 'staten versus privatsektoren' må overgis, og at en tredelt struktur trer inn i stedet der sivilsamfunnet kan innta sin plass igjen mellom staten og privatsektoren.

Barbers resonnement mislykkes i å bringe analysen av de anti-demokratiske konsekvensene av Jihad og McWorld til sin

logiske konklusjon. Hvorfor ble den sosiale kapitalen egentlig knust mellom markedet og staten i USA? Fordi McWorld strekker sine tentakler ut forbi markedet, forbi økonomiens sfære og til rettsstaten, med en samtidig ødeleggende virkning på kulturen, men også fordi – og en mye mer subtil årsak – Jihad strever etter å underkaste staten en spesifikk kultur eller spesifikk religion. I hjertet av Jihad finnes alltid et mål om ideologisk dominanse, en nedlatende holdning som søker å frata innbyggerne deres uavhengighet og modenhet og redusere dem til undersåtter av en stat som sørger for deres indre velferd. Jihad innebærer en avvisning av skillet mellom ideologi og stat. Den sammenblanding av religion og stat som man kan se i f.eks. Iran eller Saudi Arabia, er bare den mest slående form for denne forbindelsen mellom Jihad og staten. 'Proletariatets diktatur', de kommunistiske regimenes mål, er et annet ekstremt eksempel.

Mye mindre i øyenfallende, men desto mektigere i sin effekt, er det som skjer i de vestlige land – statens fusjon med den frie markeds-ideologien, ledsaget av en infantilisering av befolkningen under det 'representative demokratiets' fane. McWorld er ikke interessert i nasjonalstaten – men det er Jihad. Jihad og McWorld samarbeider på det området der de er enige: undertrykkelsen av demokratiet. Jihad tar over staten og forsvarer McWorlds dominanse ideologisk i kombinasjon med de mest ulike avarter av stammekultur. Nasjonalisme kombinert med forsvar for McWorld: dette er Jihads mest effektive måte for å beholde sitt grep på folket med hjelp av staten. Dette kan føre til de merkeligste situasjoner – som i Saudi-Arabia, der tett eksternt økonomisk samarbeid med Vesten går hånd i hånd med den mest reaksjonære hjemlige behandlingen av kvinner og ikke-muslimer: McWorld hånd i hånd med Jihad.

Barber hadde rett i å hevde at sivilsamfunnet må gjenvinne det demokratiske fellesskapet. Det er likevel unøyaktig å plassere dette 'sentrum' mellom staten og den private sektoren. I et demokratisk samfunn bør ikke staten danne et autonomt maktsenter rettet mot borgerne: den burde ikke være noe annet enn et demokratisk uttrykk for folkeviljen. Dannelsen av en genuin sivilstat ville faktisk drive Jihad ut av statsledelsen og tvinge den tilbake til den arena der den har sin rettmessige rolle – kultursfæren i alle aspekter: den demokratiske smien for persepsjoner og frie konfrontasjoner mellom konsepter, der en 'hellig krig' kan og må føres. McWorld må også drives tilbake til sitt opprinnelige domene – økonomien. Som Barber bemerker i bokens epilog er Jihad og McWorld ikke grunnleggende onde. Det er ikke Jihad eller McWorld som sådanne som må motvirkes, men deres tendenser til å ta over sivilsamfunnet. Det må finne sted en fundamental oppsplitting mellom Jihad (kultur og kulturell individualitet), McWorld (økonomien) og den demokratiske rettsstat (se også Steiner, 1919, 1999). Det kan bare oppnås med en radikal, demokratisk føderalisme.

3-1: NIMBY – eller medborgerskap og demokrati

'Ikke i min bakgård' (NIMBY)- problemer tilhører dagens orden. Folk flest er enige om behovet for flyplasser, mottak for asylsøkere og lagre for radioaktivt avfall, det er bare det at folk ikke vil ha denne type anlegg i sin egen bakgård. En fasilitet som alle i teorien vil ha, men som ingen vil tolerere i sitt naboskap, er belastet med et NIMBY-problem.

Vanligvis blir plasseringen av slike anlegg påtvunget de lokale myndighetene av regjeringen, ofte ledsaget av en økonomisk eller annen kompensasjon. I Sveits har man en interessant situasjon der lokale kommuner har vetorett mot plasseringen av slike anlegg (via en lokal borgerinitiert folkeavstemning eller folkeforsamling.) I 1993 ble innbyggerne i fire landsbyer spurt om sin reaksjon på en eventuell lagring av kjernefysisk avfall i deres område. De fire lokal-samfunnene var valgt ut som de mest egnede plassene av

sveitsisk geologitjeneste. Svaret ville ikke være uten betydning, fordi det skulle fattes et vedtak om plasseringen, og resultatet av undersøkelsen ville bli publisert før beslutningen ble bekjentgjort.

Det viste seg at 50,8% av de spurte sa at de ville akseptere dette anlegget, mens 44,9% var mot. Det som var bemerkelsesverdig, var at så snart det ble lagt fram et forslag om finansiell kompensasjon, kollapset støtten. Med en foreslått årlig kompensasjon på mellom 2.500 og 7.500 sveitsiske franc (rundt 1.500-4.500 euro) falt støtten til depotet fra 50,8% til 24,6%. Denne prosenten forandret seg ikke da man økte kompensasjonen.

Spørreundersøkelsen viste at rettferdigheten i prosedyren rundt beslutningsprosessen spilte en avgjørende rolle for en mulig aksept av plasseringen. Folk syntes å være istand til å akseptere resultatet lettere hvis de også aksepterte den måten beslutningen ble nådd på. Tilbudet om finansiell kompensasjon forandret fundamentalt den måten beslutningen ble tatt på. Der beslutningsprosessen innbefattet direkte-demokrati og lokal vetorett, finnes det en sterk appell til borgernes objektivitet og medborgerfølelse. Hvis saken blir bundet opp med finansiell kompensasjon, begynner folk å få mistanke om at de blir bestukket. Appellen retter seg ikke lenger til deres samfunnsfølelse, og det implisitte budskapet er at de blir betraktet som 'familiesentrerte amoralister' som må overbevises av et eksternt finansielt lokkemiddel. Denne vekslingen fra indre til ytre motivasjon fører til et alvorlig tap av sosial kapital (Oberholzer-Gee et al, 1995)

3-2: Betalt og ubetalt bloddonasjon

Når folk gjør noe – kjemper for en sak – av indre eller reelle grunner, er sosial kapital til stede. Hvis folk gjør noe motvillig og bare av en ytre grunn – bare fordi de blir betalt for å gjøre det – vil dette påvirke den reelle motivasjonen. Den indre drivkraften til å gjøre noe blir svekket, og sosial kapital går tapt. I denne forstand erstatter handelen sosial kapital [se også 3-1]

Den nederlandske økonomen Arjo Klamer (1995) beskrev denne effekten slik: «For noen år siden overtok jeg deltidsomsorg for to barn på 5 og 7 år. Jeg bestemte meg for å bruke økonomiske prinsipper og tildelte gode og dårlige gjerninger en viss verdi – 50 cents for å hjelpe til med å rydde opp, 25 cents for å ta hunden ut uten å klage, 1 guilder for å starte en krangel, 30 cents for rot i rommet osv. Hver eneste ting ble diskutert med barna på forhånd. Mot min kones bedre vitende var jeg overbevist om verdien av min tilnærming. I dette økonomiske systemet trengte ikke jeg lenger å være det evige trollet; ansvaret var flyttet til barna. Akkurat som det skulle være.»

Metoden virket først som en suksess. Antall krangler avtok, og barna var hjelpsomme. Klamer oppdaget imidlertid ganske snart en uventet konsekvens'. Barna hans ble mindre åpne for moralske vurderinger. «Da jeg konfronterte den yngste med lærerens klage over at han hyppig ropte i klassen, svarte han fullstendig i samsvar med min økonomiske metode. Han foreslo en avtale: 2 guilder for retten til å rope i klasserommet. I fullstendig negasjon av det prinsipp jeg selv hadde foreslått, hørte jeg meg selv svare: 'Ikke tale om. Jeg vil bare at du skal stoppe med dette. Hvis du fortsetter

med dette, får du med meg å gjøre.' Den økonomiske metoden var mislykket.»

I 1970 kom boka *The Gift Relationship* ut der Titmuss beskrev effekten av kommersialiseringen av blodgivningen. På 1960-tallet spredte det seg et kommersielt system for blodgivning over hele USA (mellom 1965 og 1967 kom 80% av blodet fra betalte donorer), mens man i Storbritannia fremdeles holdt fast ved systemet med frivillig blodgivning. Titmuss fant at det frivillige systemet var mye billigere og mindre utsatt for problemer med infisert blod.

Titmuss spurte de frivillige blodgiverne om deres motiver og konkluderte med at flertallet av blodgiverne ikke kunne forklare sine motiver uten på en eller annen måte å ty til moralske prinsipper. Faktisk ser det ut som om frivillig blodgivning er vanskelig å forklare på noen annen måte enn at den stiger ut av en reell følelse av borgerplikt eller fellesskapsfølelse hos dem det gjelder. Slike fenomener som frivillig blodgivning viser at 'medborgeren', til tross for hva noen hevder, faktisk finnes.

Titmuss' forskning ga flere andre bemerkelsesverdige resultater. Det virket som om innføringen av kommersiell blodgivning fikk en meget negativ innflytelse på den frivillige blodgivingen. Motivasjonen hos frivillige givere ble åpenbart påvirket av det faktum at folk ellers i samfunnet fikk betalt for den håndrekning de selv ga gratis. Dette fenomenet er også kjent som 'spillover-effekt'. Hvis en person oppdager at andre blir betalt for sin innsats, er denne mindre tilbøyelig til å utføre tjenesten gratis selv.

I betalingssystemet ble det innsamlede blodets kvalitet satt i fare, spesielt fordi folk fra alle typer risikogrupper kom for å gi blod mot betaling. Derfor ble betalingssystemet utviklet igjen i USA. Mellom 1971 og 1980 falt volumet av betalt blod med 76%. I løpet av samme periode steg mengden gratis donert blod med 39%. Evnen til å gi av indre årsaker kan derfor bli gjenvunnet, men det tar iblant en viss tid.

Vi tror nå at vi vet hvorfor Arjo Klamer's pedagogiske metode mislyktes. Vi forstår også kanskje hvorfor det er best at blodgivning fortsetter å være ubetalt, men er det ikke mulig at vi i mange henseende befinner oss i en lignende situasjon som Klamers barn ville ha endt opp i, hvis han hadde fortsatt med sitt katastrofale utdanningsprosjekt? Fordi det er ikke i det hele tatt klart hvorfor det som passer angående donering av blod, ikke også skulle passe på viljen til å donere ens arbeid og sosiale engasjement for det kollektivt gode.

3-3: Om Jorwerd

Det er skrevet utallige bøker om forvandlingen av landsbylivet. Historien om hvordan «markedskreftene begynte å trenge inn i og knuse sivilsamfunnet fra den private sektorens side (Barber) er kanskje ikke beskrevet mer gripende enn i Geert Maks bok 'Hoe God verdween uit Jorwerd' (hvordan Gud forsvant fra Jorwerd', 1996) som allerede nå er blitt en klassiker.

Jorwerd er en liten landsby i provinsen Friesland i det nordlige Nederland. Inntil for 40 år siden var landbruksøkonomien kjerneområde under bøndernes egen kontroll, selv om produksjonen var begrenset. Det begynte rett på familiepla-

net: «De typiske landbruksfamiliene med mange barn hadde det mesteparten av tiden ikke lett, men de hadde en fordel sammenlignet med byfamiliene: de hadde som regel sine egne grønnsaker, de hadde kjøtt, melk, smør, ost, egg og poteter, og derfor var de mer eller mindre selvforsynte.» (s. 22)

Det som måtte kjøpes (kaffe, te, sukker, såpe osv.), representerte ingen store utlegg, men poenget var at de selv bestemte hva de trengte og om og når de skulle kjøpe det. Det forandret seg: «Opp til 1960-tallet gikk mange bønder veldig sjelden i butikken. Handelsfolkene kom hjem til folk.» En eldre kvinne som levde i landsbyen, fortalte forfatteren: «Vi skrev det vi trengte i en liten ordrebok, men ikke mer. Kaffe var kaffe, te var te og såpe var såpe. En ukes innkjøp for hele familien kostet meg aldri mer enn ca. 20 guilders» (s. 22). Systemet forsvant ugjenkallelig i 70-årene. Folk var blitt mobile, handelsfolkene i Jorwerd døde ut, reklamen og lave priser i de store forretningene i byen, som takket være bilene var blitt tilgjengelige, forandret deres kjøpevaner fullstendig.

Det var det som skjedde i forhold til forbruket, men kontrollen av produksjonen bevegde seg også ut av landsbyen fordi den industrielle teknologien mer og mer tok over landbrukbruket. Først kom melkemasinene, og traktoren erstattet hesten. Investeringen i denne teknologien var ennå ikke noe problem for de fleste av bøndene, men dette forandret seg også i 1970-årene. Kjøletanker for f.eks. melk ble norm: «Bøndene måtte kjøpe store kjøletanker. Borte var den tida da gammeldage melkespann ble satt på veikanten ved grunden hver morgen og kveld: borte var den lokale melkebilen som hentet dem; borte var også praten i de små meieriene.» (s. 87)

Kontrollen over de økonomiske prosessene ble flyttet ut fra lokalsamfunnet. Ytre faktorer, hovedsakelig tekniske oppfinnelser, begynte å spille en stadig viktigere rolle. Den enkelte bonde ble også avhengig av banken. «En eller annen gang i løpet av 1960-årene foregikk det en total holdningsendring» hos bøndene i Jorwerd når det gjaldt å ha gjeld. «For noen av dem startet veien til banken med anskaffelsen av deres første traktor i slutten av 1950-årene, men de fleste bøndene hadde fremdeles råd til å kjøpe av sin egen lomme. Man trengte imidlertid stadig mer penger: for maskiner, fjøs og alle sorter nyanskaffelser, og rundt 1975, da pengene fra meieriet ikke lenger ble betalt kontant på kjøkkenbordet (...), ble banken et fast inventar i bøndenes liv.» (s. 88)

Innbyggerne i Jorwerd ble mindre avhengige av hverandre og mer avhengige av fremmede utenfor landsbyen. Ta f.eks. landsbysmeden: «Smeden i Jorwerd var som de fleste landsbysmeder en virkelig altnuligmann. Han skodde hester, reparerte takrenner, installerte ovner og vek ikke unna for en overhaling av en traktor. På noen skøytebaner i Friesland kjørte gamle Renault-4-biler som han hadde bygd om til isfeiemaskiner, rundt i flere år etterpå. Hans modifiserte Harley-Davidson is-feier var også en stor suksess. Han elsket teknologien for dens egen skyld – men teknologien utviklet seg til slutt for fort til at han kunne følge med.» (s.148) «Alle landsbysmeder kunne uten vanskeligheter reparere de fleste viktige maskiner på en 1970-talls bondegård: traktorer, slåmaskiner, melkemasiner, gjødselsspredere og mye mer. Det gikk ikke lenger med de traktorene og melkemasinene som kom på markedet etter 1970-årene. De var så fulle av teknologi og elektronikk at bare velut-

dannede unge mekanikere kunne mestre dem. Som følge derav måtte den vanlige, gammeldagse smeden gi opp. Også i dette henseende ble bøndene stadig mer avhengige av usynlige økonomiske krefter i verden utenfor» (s. 150). «På den måten forsvant noe i Jorwerd som hadde vært en vesentlig del av bøndenes liv i århundrer: deres egen lille økonomi innenfor den store økonomien. Grensene mellom de to ble uklare, flere og flere hull viste seg i tillitens og tradisjonens dike, og plutselig var landsbyens økonomi feid bort som om den aldri hadde eksistert» (s. 151).

Da kontrollen over økonomien både innen forbruk og produksjon gikk tapt, begynte staten mer og mer å intervensere med reguleringer, nøyaktig slik Barber beskriver. For bøndene i Jorwerd og andre steder fikk innføringen av melkekvote enorme konsekvenser. I 1984 bestemte de europeiske landbruksministrene at man måtte bremse overproduksjonen av melk. Hver bonde fikk bare lov til å produsere en viss kvote; hver liter melk utover kvoten ville føre til en stor bot. Det oppsto snart en voldsom handel med melkekvote. En bonde med en melkekvote på 250.000 liter fikk i realiteten tildelt melkerettigheter for en verdi av en million guilders som han eller hun kunne selge. Senere innførte man også en gjødselskvote. En kvegbonde fikk ikke lov til å produsere mer enn en viss mengde gjødsel, og en ny voldsom handel oppsto. Griseoppdretterne var beredt til å betale for å kunne dumpe sin overskuddsgjødsel på andres land (s. 97). I forhold til samfunnsstrukturen er det viktig å se at disse reguleringene var en annet element som den individuelle bonde absolutt ikke hadde noen kontroll over, men som påvirket hans eller hennes liv drastisk og faktisk begynte å gjøre livet mer og mer til en slags virtuell virkelighet. En bonde summerte opp innflytelsen fra disse forandringene slik: «Du er ingen bonde lenger, du er bare en produsent.»

Tapet av kontroll over ens liv ble ikke kompensert for med mer demokrati. Folks ønske om å forme sine egne samfunn har verken blitt anerkjent eller honorert. Selv om det kostet mye penger, valgte regjeringene formynderske bortforklaringer: «Mens avisene og den politiske verden ble oversvømt av fortellinger om 'selvhjelp' og 'selvforsyntehet', var det slående hvor lite administrasjonen i praksis dro fordel av de muligheter som følelsen for lokalsamfunnet fremdeles ga. Nesten alle viktige forandringer – oppfylling av havnen, nye bygninger – var tidligere blitt foreslått av innbyggerne selv. Senere satte myndighetene ikke lenger pris på denne type initiativ. Veien til sportsplassen f.eks. var en stor gjørmedam, men da Willem Osinga foreslo å utbedre den med en håndfull menn i løpet av noen lørdagsettermiddager – det fantes fremdeles noen ekstra brosteiner liggende rundt noe sted, og kommunen trengte bare å skaffe et lass sand – så skjedde det rett og slett ikke. Senere gjorde kommunen arbeidet selv for 30.000 guilders. «Vi kunne ha brukt de pengene til å gjøre ganske mange andre ting i landsbyen' murret Osinga.» (s 207)

3-4: Den europeiske union

I de seneste årtier har Den Europeiske Union strakt seg ut i alle retninger. Den har skaffet seg mer makt for hver traktatendring, og nesten hver regjering i Europa har vedtatt å godkjenne innlemmelsen, uansett om befolkningene har vært enig med den eller ikke. I de fleste tilfelle er beslutningen om medlemskap foretatt uten et referendum.

I dag vurderes 50% av den nasjonale lovgivning å utgå fra Brussel. Brussel-lovgivningen omfatter i alt rundt 100.000 sider. EU-budsjettet på over 100 milliarder euro per år er større enn budsjettet i mange EU-medlemsland. »De europeiske institusjoner utøver for tiden større dag-til-dag makt enn hver av medlemsstatene gjør hver for seg«, mente en tysk forfatningsdommer, Udo di Fabio. På samme tid er EU så udemokratisk at Europa-kommisæreren med ansvar for EU-utvidelsen, Günther Verheugen, engang bemerket: »Hvis EU selv skulle søke om medlemskap, ville vi være nødt til å si: 'demokratisk utilstrekkelig'«. (Oldag og Tillack 2003, s. 17-19, se også Booker og North 2005)

For den overfladiske tilskuer synes EU å ha løst mange moderne problemer. Ifølge dens tilhengere kan EU etter verdenskriger tilskrives å ha forhindret en ny krig i Europa, men da ser man helt bort fra hvordan 1. og 2. verdenskrig oppsto. De ble forårsaket av makteliter som regjerte på en udemokratisk måte, utviklet sine planer i hemmelighet og som regel innledet kriger mot flertallets vilje, noe undersøkelser fra dengang viser. Det EU har gjort, er å sette en enda høyere maktelite over disse gamle maktelitene, og EU må nå prøve å holde dem under kontroll.

Det sveitsiske eksempel viser en ganske annen tilnærming: ettersom det begynte som en føderasjon i midten av det 19. århundret og fikk bygd inn elementer av direkte demokrati fra starten av, har Sveits vært omtrent den eneste staten i Europa som aldri har vært i krig (kun Sverige har hatt en lengre fred). Grunnen er enkel: vanlige mennesker ønsker sjelden krig. Demokratier har bedre metoder til konfliktløsning enn vold. Sagt på en annen måte: Hvis stater demokratiseres internt, blir de mye fredeligere. Det har allerede lenge hersket enighet mellom akademikere om at demokratier (med det mener de stater med frie valg og vern av menneskerettigheter) ikke fører krig mot hverandre. På den annen side har akademikere hyppig observert at demokratier er like krigerske overfor andre stater som autoritære stater. Rummel (1995) viser likevel at den siste observasjonen er basert på krigstatistikker som ikke skjeler mellom en relativt liten væpnet konflikt med 1000 døde og en krig der en million ble drept. Hvis man undersøker antallet døde nærmere, ser man imidlertid en klar sammenheng: Jo mer demokratisk en stat er, desto færre drepte forårsaker den i krig.

Kort sagt: Hvis man ønsker fred, kan man streve etter å holde potensielt problematiske makter under kontroll ved å plassere en enda høyere makt over dem (slik som EU-ideologien ønsker), men varig fred oppnås mye bedre ved å avkle slike makter innenfra. Det ville derfor være et logisk skritt å innføre direkte demokrati i de aktuelle statene i stedet for å konstruere en overnasjonal superstat som nasjonalstatene må absorberes i. Det finnes ingen garanti for at disse superstatene ikke utvikler seg til regionalmakter som kunne finne en grunn til å angripe hverandre. Hvis logikken følges opp, er det derfor et behov for en enda større stat som må prøve å holde de regionale superstatene i sjakk. Vi kunne deretter ende med en enkelt autoritær verdensstat – noe som ikke er noen attraktiv utsikt.

Det beryktede 'demokratiske underskudd' i EU finnes fordi de nasjonale regjeringene (uten autorisasjon fra sine borgere) har avgitt makt til EU-grupperingene slik at de kan lage lover som nå har forrang for deres nasjonale lover og forfatninger. Nasjonale parlamenter har ingen kontroll over dette. De nasjonale regjeringslederne og ministrene har (gjennom sin deltagelse i Europarådet) kontroll over visse nøkkelområder i EU-lovgivningen, men fordi de møtes bak lukkede dører, vet de nasjonale parlamentene aldri presis, hvordan deres regjeringsleder eller minister har stemt i Brussel. Hvis ministrene hevder at de har gjort nøyaktig det deres nasjonale parlamenter har bedt dem om, har parlamentet ingen mulighet for å motsi dem. Europaparlamentet kan ikke fylle dette gapet, fordi det har meget liten makt. Det har ingen rett til å treffe beslutninger om de viktigste temaene, og det er også ute av stand til å avvise individuelle medlemmer av Europakommisjonen (kvasi-regjeringen i EU). Den tidligere president for Europakommisjonen, Jacques Delors, kalte engang EU for et 'vennlighets tyranni' (Oldag og Tillack 2003, s. 35). I virkeligheten utgjør det en dobbelt demokratisk krise: På et tidspunkt hvor befolkningen ikke lenger er fornøyd med et representativt system (se 1-1), er selv de meget begrensede muligheter til å komme til orde som borgerne har i det representative systemet, nok en gang blitt underminert på alle måter.

Den såkalte EU-forfatningen som ble forberedt i Brussel, men avvist i mai og juni 2005 av velgerne ved referenda i Frankrike og Nederland, ville ha gjort svært lite for å løse disse problemene. Europaparlamentet ville ha fått tildelt mer beslutende makt, men stadig vekk ikke ha rett til å ta initiativer og ville ikke være i stand til å avvise individuelle kommissærer. EU-forfatningen sørger vitterlig for større åpenhet i Ministerrådet i EU, men denne åpenhet er fremdeles begrenset og, enda viktigere, ville ikke gjelde regjeringslederne i Europarådet. Det er nettopp der de viktigste beslutningene tas, slik som Europatraktater (som inneholder de viktigste avtalene), EU-budsjettet og bruk av europeisk militær utenfor EU.

Et annet sentralt problem i EU er sentralismen som styrkes ytterligere i utkastet til EU-forfatningen. EU-lover gjelder enten alltid i alle EU-medlemsstater, eller de gjelder ingen steder. Det medfører i praksis stor ståhei og mange tomme ord, fordi omstendighetene i hvert EU-medlemsland er forskjellige, og hver regjering har forskjellige krav. Ofte er ingen tilfreds med et kompromiss, fordi alle medlemsstater (for tiden 27) må bli fornøyde. En enkel løsning – som blant andre Frey (1999) har argumentert for – ville være at EU-medlemsstatene for hver sak alltid skulle avtale hvilke andre medlemsstater de vil inngå en felles lovgivning med. Da vil det oppstå 'overlappende' jurisdiksjoner. I hvert tilfelle skulle andre stater alltid kunne bestemme hvilken jurisdiksjon de ville slutte seg til. Dessuten foreslår Frey at borgerne skal kunne beslutte direkte-demokratisk innenfor disse jurisdiksjonene, noe som allerede finner sted i Sveits som beskrevet ovenfor. Freys forslag inneholder nøyaktig den blanding mellom føderalisme og direkte demokrati, som vi så i dette kapittel, vil bli avgjørende for en ekte fredelig og produktiv sameksistens i det 21. århundret.